

elite op Java een vrij algemene bereidheid aftekende om met Japan samen te werken. Twee figuren waren er slechts die zich van die samenwerking met de bezetter verre hielden: de oude nationalistische voorman en arts Tjipto Mangoenkoesoemo, aan wie in '40 door het gouvernement verlof was verleend om uit zijn dertienjarige ballingschap, tot '39 op Banda, nadien in Makassar op Celebes, naar Java terug te keren (hij kwam er aan als een vroeg verouderde en zieke man¹), en Sjahrir die eind '31, toen Hatta nog in Rotterdam studeerde, volgens diens denkbeelden de *PNI-Baroe* had opgericht. Tjipto, aldus na de oorlog Sjahrir,²

'had only contempt for the nationalist who cooperated with the Japanese. But from the very beginning, although he was disappointed that Hatta became a leading figure under the Japanese authority rather than a democratic martyr, he always defended Hatta, if not politically then morally. He never spoke harshly of him, not even when I occasionally expressed my dissatisfaction with him.

*. . . Hatta had never made common cause with those Indonesians who went to work for the Japanese because of either material designs or political sympathies. He always regarded himself as a democrat and a nationalist who had been prevented upon to accept a position by force majeure. Using this position, he tried to do what he could for our cause. Moreover, he accepted his position at the behest of our party. To him were delegated the tasks of securing funds for us and of facilitating the travels of our workers. Hatta acquitted himself of these tasks capably and faithfully. He also received our reports and warned us when he heard that something was brewing on the Japanese side.'*³

Wanneer de *PNI-Baroe* Hatta verlof gaf, zijn positie als algemeen adviseur der Japanners te aanvaarden, maakt Sjahrir niet duidelijk. Mogelijkerwijs heeft, zoals wij al schreven, Hatta, toen hij in Soekaboemi de eerste Japanse uitnodiging ontving (die voor een bespreking in Bandoeng), overleg gepleegd met Sjahrir en enkele andere geestverwanten maar uit zijn eigen relaas over zijn bespreking te Batavia met generaal Harada blijkt niet dat hij met derden contact had, voordat hij zijn functie in Japanse dienst aanvaardde. Misschien moeten wij wat Sjahrir schrijft, aldus interpreteren dat Hatta, *nadat* hij besloten had met de Japanners in zee te gaan, op dat besluit de goedkeuring verwierf van enkelen van diegenen die na het feitelijk verbod van de *PNI-Baroe*, begin '35, in haar geest waren blijven voortwerken.

¹ Hij was toen zes-en-vijftig. ² Hij duidt in zijn boek Tjipto aan als 'dr. Soeribno' en Hatta als 'Hafil'. ³ Sjahrir: *Out of exile* (1949), p. 242.